

דף הרחבות לנושא –

מאבות מלאכות שבת (שיעור 4)

בונה – בניין בכלים

שיעור מספר 54

❖ תוספות נוסף המגדיר את מלאכת בניין בכלים

תוספות מסכת שבת דף עד עמוד ב

דוקא במחזיר מטה ומנורה של חוליות אמרי דאין בנין בכלים אבל כשעושה לגמרי כל הכלי מחייב משום בונה דאמרינן בריש הבונה (לקמן דף קב:) האי מאן דעייל שופתא בקופינא דמרא חייב משום בונה

בשיעור למדנו שהרמב"ן הוא שסבור שיש איסור לבנות כלי מתחילתו. ברם בהמשך דברי הרמב"ן נשמע שהוא מעדן את ההגדרה, כפי שמבואר שם.

האם התוספות כאן מסכים לרמב"ן? בהחלט יתכן. כפי שלמדנו, אין בכך בהכרח סתירה לדברי התוספות שהובאו בשיעור.

חשוב לשים לב שדיבורי המתחיל שונים בתוספות עשויים לחלוק זה על זה, כך שבכל אופן אל לנו למהר ולחבר את התוספות שהבאנו כאן עם דברי התוספות שבשיעור. איננו יודעים מהו היחס ביניהם.

❖ בירור נוסף בשיטת הר"ן

בשיעור אנו למדים את דברי רש"י והר"ן –

רש"י מסכת שבת דף קמו עמוד א

שובר אדם חבית - מליאה גרוגרות בסכין או בסייף, לאכול ממנה גרוגרות, דאין במקלקל שום איסור בשבת.

חידושי הר"ן מסכת שבת דף קמו עמוד א

מתני' שובר אדם את החבית לאכול ממנה גרוגרות. פרש"י ז"ל דאין במקלקל שום איסור שבת. ולא נהירא, דנהי דכל המקלקלין פטורין, איסורא מיהא איכא! אלא היינו טעמא, דכיוון דבעלמא מקלקל פטור אבל אסור, משום צורך שבת שרי לכתחילה. מיהו כי שרי, דווקא בכלי קטן, דלא שייך ביה בניין וסתירה, אבל גדול לא ... והיינו טעמא, דהתם משום דבמגדל גדול עסקינן דהוי כאהל ושייך ביה בנין וסתירה, הא במגדל קטן לא שייכא ביה בנין וסתירה

הר"ן אומר שני דברים – א. עקרונית יש בהריסת הכלי איסור דרבנן, אך איסור זה הותר לצורך שבת. ב. ההיתר הוא רק בכלי קטן, מפני שהוא מתייחס לסתירת כלים, ולא בכלי גדול, אליו יש להתייחס לכמחובר לקרקע.

שני הדברים מפתיעים. ראשית – האם בכל מצב בו ישנו צורך שבת מתירים איסורי דרבנן? שנית – אם יש בניין וסתירה בכלים, במה שונה בניית וסתירת הכלי הקטן מהכלי הגדול? גם אם סתירת הכלי הגדול מוגדרת כסתירת מחובר לקרקע, הרי שסתירת הכלי הקטן היא סתירת כלי שבנייתו אסורה אף היא. אם כך מהו ההבדל ביניהם?

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן ריב אות ג

הר"ן לטעמיה, שבפרק הבונה כתב שיטת התוספות עושה כלי הוי בונה. ממילא השובר הוא סותר ... אלא ... דלאן סותר על מנת לבנות הוא. ואף דאסור לכתחילה ... משום צורך מותר. והוא הדין בשובר חבית. דאף דשובר רק עליונו של חבית ועומד לתקן חבית הנשאר. הרי תיקון חבית לאו בנין הוא, דאין בנין בכלים, ועליונו של חבית שיעשה, אף שזה בנין, דעליונו של חבית הוא עושה מחדש, הרי עליונו של חבית נשבר, ואי אפשר שיעשנו באותם עצים. ואם כן אותו עליונו של חבית שסתר לא ייבנה. ואפילו למאן דאמר [לא ע"ב] סותר על מנת לבנות שלא במקומו הוי סותר. היינו אם בונה באותם עצים. אבל הכא שמתקן עליונו של חבית בעצים אחרים הא לא הוי סותר על מנת לבנות ... ואף דמקלקל הוא בחבית מכל מקום יאסור. הא ליתא דאין בנין וסתירה בכלים, וכל זה בכלי גדול שהוא אהל שפיר הוי בחבית הנשאר סותר על מנת לבנות. ואף דמקלקל הוא בחבית כיון שאין הסתירה צורך בנין. הא לא שרינן מקלקל משום צורך שבת

בשיעור התמקדנו בדברי רש"י, ועלה שלשיטתו אין בניין בכלים (אלא רק מלאכת מכה בפטיש), ממילא אין סתירה בכלים כלל. עתה מתברר שגם לפי הר"ן איסור סותר הוא איסור ייחודי. הסתירה על מנת לבנות היא אחת מאבות המלאכה. אם סתר שלא על מנת לבנות, אין זה כיתר אבות המלאכה, שעשייתם באופן של קלקול אסור מדרבנן. הסתירה שלא על מנת לבנות היא איסור בעלמא, שאסור לעשות אם אין בכך צורך. ממילא אם מבצע את פעולת הסתירה, ומתקיימים שני תנאים – א. הסתירה אינה על מנת לבנות. ב. יש בה צורך אחר – הרי שאין בה איסור. הקריטריון השני ברור לנו במקרה זה. כעת יש לבאר מדוע הקריטריון הראשון מתקיים בכלים קטנים, ואינו מתקיים בגדולים.

בכדי שהסתירה תיחשב כסתירה על מנת לבנות, צריכים להתקיים לפחות אחד מהתנאים הבאים – א. הסתירה נועדה לבנות משהו במקום הגאוגרפי של הנסתר. ב. הסתירה תאפשר בנייה מחדש של מה שסותרים בעזרת חומר הגלם שלו עצמו. התנאי השני, במקרים שלנו, אינו יכול להתקיים. אחרי שבירת העצים, אין יכולת להשתמש בהם עצמם ליצירת אותו הכלי.

האם האפשרות הראשונה יכולה להתקיים? כאשר מדובר בכלי נייד, אין משמעות למקומו הגאוגרפי המקרי. אם כך, האפשרות הראשונה אינה יכולה להתקיים.

אם כך, שבירת כלי אינה דומה כלל לסתירה על מנת לבנות. אך אם מדובר בכלי שיש לו דין של בניין (לדוגמא – ארונות גדולים שרגילים להניחם במקום מסוים ולא להזיזם יותר), הרי שאם מתכוון לבנות במקומו, יש בכך סתירה על מנת לבנות. לכן אסור לבצע את הפעולה הזאת, גם אם אינו מתכוון לבנות במקומו.

(הרחבה נוספת בכך יש בשו"ת אגרות משה חלק אורח חיים א' סימן קכ"ב, עיי"ש שמפלפל בגדרי מטרת עשיית המלאכות. בגדול מסקנתו היא שברוב המלאכות, הגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה תלויה במטרה המיידית של עשיית המלאכה. החופר בשביל העפר זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, מפני שהמטרה לא הייתה שינוי הקרקע, גם אם הצורך בעפר הוא לבנות בניין אחר. איננו מתייחסים למטרות ארוכות הטווח, אלא לתוצאה המיידית – הוא חפר כדי שיהיה לו עפר. לעומת זאת, במלאכת סותר, בהכרח שאין זה מספיק. אילו נתמקד בתוצאה המיידית, לעולם התוצאה תהיה תוצאה של הרס. על כרחנו שמלאכת סותר לעולם נבחנת לפי המטרות ארוכות-הטווח – מטרתו היא לסתור את הבניין כדי לבנות בניין אחר. אם כך, לכאורה גם הסותר על מנת להוציא את האוכל שבחבית ייאסר, מפני שבסופו של דבר סתירתו אינה קלקול, אלא מובילה למטרה חיובית! על כך הוא מבאר שהגדרת סתירה על מנת לבנות היא סתירה שהיא חלק מתהליך. אם התהליך הוא תהליך האסור בשבת, הרי שהסתירה אסורה. הסתירה על מנת לבנות אסורה, מפני שזו סתירה שהיא חלק מתהליך הבניין. הסתירה על מנת להוציא את המאכל שבכלי איננה אסורה – היא חלק מתהליך האכילה, שאין בו איסור. עיי"ש שמאריך להגדיר הגדרות מרתקות נוספות).

❖ מהי "תקיעה" לפי רש"י

בשיעור למדנו שלוש רמות של בניין בכלים – חיבור רופף, חיבור הדוק, ותקיעה. הנחת הלימוד הייתה שהתקיעה היא הידוק מוחלט. אך יתכן ומדברי רש"י עולה הגדרה שונה –

רש"י מסכת שבת דף מז עמוד ב
יתקע - בחוזק, על ידי יתדות

רש"י מסכת שבת דף קב עמוד ב

עייל שופתא בקופינא דמרא - שופתא – יתד קטן שתוחבין בתוך בית יד של מרא, בהיותו בנקב הברזל, להדקו שלא יצא

רש"י מבאר שאין הכוונה לעצם הידוק הגרזן בעץ, אלא הידוק בעזרת יתד (כפיס עץ) חיצוני. כלומר, לפי רש"י "תקיעה" אינה הידוק יותר משמעותי, אלא פעולה שונה לחלוטין – תקיעה היא חיבור שנעזר בחפץ חיצוני (יתד, ולכאורה הוא הדין למסמר או כל חפץ אחר) לקבע את החיבור של הכלי. הראשונים האחרים ודאי חלקו על כך. ברמב"ם מפורש שהבחנה זו איננה משמעותית –

רמב"ם הלכות שבת פרק י הלכה יג

המכניס יד הקרדום בתוך העין שלו הרי זה תולדת בונה וכן כל כיוצא בו, וכן התוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב

האבני נזר (סימן ריא מההתחלה, אך בעיקר אות ג) מאריך בהגדרת דברי רש"י. לשיטתו, יש קשר בין שיטת רש"י שלמדנו בשיעור, הסובר שאין בניין בכלים, אלא רק מלאכת מכה בפטיש, לבין הגדרת רש"י למושג התקיעה. כאשר מחבר את הגרזן בעץ באופן הדוק, לכאורה בנה כלי. אך הראשונים מסכימים שאין בכך איסור דאורייתא עד שיתקע. לרש"י הבחנה זו נראית משונה. הרי הכלי בנוי וניתן לשימוש כעת. מדוע שפעולה זו עצמה לא תיחשב כבניין בכלים, ורק הידוק נוסף נחשב כבניין הכלי? לכן רש"י מבאר שאין בניין בכלים, בכלל. החיוב הוא רק על החיבור הסופי שאחריו אין משמעות לחיבור נוסף, שזהו המכה בפטיש של הרכבת הכלי. זה מתקיים כאשר מחבר בעזרת חפץ חיצוני. יקשה המקשה – והרי רב אמר שבשופתא דקופינא חייב משום בונה! יש לציין שקושיה זו קשה על שיטת רש"י בכל מקרה. וכי רש"י יאמר שרב פסק כבית שמאי? על כך כבר העירו רבים שרש"י סובר כביאורו של היראים בסוגיה –

ספר יראים סימן רעד [דפוס ישן - קב]

אין בנין וסתירה בכלים ... והא דאמרינן בהבונה [ק"י ב'] עייל שופתא בקופינא דמרה רב אמר משום בונה ושמואל אמר משום מכה בפטיש, אלמא סבירא ליה לרב יש בנין בכלים ... הא לא קשיא, דבהבונה הכי פירושו: רב אמר משום בונה, פירוש – מרה זאת מחוסרת בניין בחסרון שופתא, הלכך אין בו איסור מכה בפטיש, שאינו נקרא מכה בפטיש אלא בדבר שאינו מחוסר בניין, שהכאת פטיש הוא לאחר גמר בניין, ולא אמר רב משום בונה לומר שיש חיוב בונה בדבר ... אלא להסירו מטעם מכה בפטיש [שהוא] לאחר בניין, שלעולם בחסרון בניין לא תהיה מלאכת מכה בפטיש. פירוש בקיצור – "משום בונה" – אין בו אלא טעם בונה, ומאותו בונה אין חיוב, דאין בנין בכלים וכל הסוגיא נוח לפרשה אחר פירוש זו

היראים מסביר שרב אומר לשמואל שאין בכך מלאכת מכה בפטיש. מה שאומר רב "משום בונה" – כוונתו – ניתן לחייב אותו על בונה בלבד. כמובן שגם על כך לא ניתן לחייב, שהרי אין בניין בכלים. אך הכוונה היא שאין לחייב על דבר חוץ מבונה, וגם עליו אין לחייב.

❖ בירור דברי הכלבו והטור אודות הרכבת כוסות

ספר כלבו סימן לא

כתב ה"ר מאיר: אותן כוסות העשוין פרקים שנוטלין אותן מן הרגל ומחזירין אותן – אם הם רפויין – מותר לפרקם ולהכניסן בשבת, ואם מכניסן בחוזק – אסור בין לפרקם בין להחזירן
המהר"ם פוסק לגבי כוסות מתפרקים שאם מותר להרכיבם אם הרכבתם רפויה, ואסור להרכיבם אם הרכבתם נעשית בחזק.

טור אורח חיים הלכות שבת סימן שיג

ראיתי כתוב על שם הר"ם מרוטנבורג דהוא הדין כוס של פרקים אסור להחזירו אלא אם כן יהא רפוי. ונראה דכוס אין דרך להדקו כל כך, ושרי בכל ענין
במה חולק הטור על הכלבו? גם הכלבו מסכים שאם אין דרך להדק כל כך מותר לחברם. ולכאורה הטור יודה שאם ייצרו כוסות מתפרקים שמהדקים אותם מאוד יש לאסור. אם כן מהי המחלוקת?
הגר"ז מלאדי מסביר את המחלוקת –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שיג סעיף כא

כוס של פרקים – יש אומרים שאף שדרכו להיות מהודק קצת, מותר להחזירו ולהדקו קצת, ואין חוששים שמא יתקע בחוזק, לפי שאין דרך הכוס כלל להדקו כל כך בחוזק עד שיתחייב עליו משום בונה, ולא אסרו להדק אפילו מעט אלא במטה של פרקים וכל כיוצא בה משאר הכלים, שיש לחוש בהם שמא יתקע בחוזק. ויש אומרים שאין חילוק בין כוס לשאר כלים, ואסור להחזיר הכוס אלא אם כן מניחו רפוי לגמרי ... אבל כוסות העשוים בחריצים סביב ומהודקים בחוזק לדברי הכל אסור להחזירם אפילו מניחם רפויים לגמרי

כוסות שרגילים להדק ולתקוע לגמרי, אסור לחבר אפילו באופן רופף (כפי שלמדנו בשיעור, שלא כדברי החזון איש. עיין בהרחבה הבאה). אך מהו הדין בכוסות שניתן להדק באופן האסור מדאורייתא, אך לא רגילים לעשות כן? לכאורה במקרה זה מותר לחבר באופן רופף. מחלוקת הראשונים היא אם מותר לחבר באופן מהודק יותר.

❖ **האיסור שאסרו חכמים לחבר באופן שאינו מהודק**

נחזור על דברי הגמרא, ונשים לב למקרים עליהם נאמר שחיבורם אסור מדרבנן –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מז עמוד א

לוי בר שמואל אשכחינהו לרבי אבא ולרב הונא בר חייא דהוו קיימי אפיתחא דבי רב הונא, אמר להו: מהו להחזיר מטה של טרסיים בשבת? אמרו ליה: שפיר דמי. אתא לקמיה דרב יהודה, אמר: הא רב ושמואל דאמרי תרוייהו: המחזיר מטה של טרסיים בשבת - חייב חטאת. מיתבי: המחזיר קנה מנורה בשבת - חייב חטאת, קנה סיידין - לא יחזיר, ואם החזיר - פטור אבל אסור. רבי סימאי אומר: קרן עגולה - חייב, קרן פשוטה - פטור! אינהו דאמור כי האי תנא - דתניא: מלבנות המטה, וכרעות המטה, ולווחים של סקיבס - לא יחזיר, ואם החזיר - פטור אבל אסור. ולא יתקע, ואם תקע - חייב חטאת. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם היה רפוי - מותר

בברייתא האחרונה, ת"ק אומר אודות אותם הכלים עליהם אמר שיש איסור דרבנן לחברם, שאם תקע - חייב חטאת. אם כך, במקרה זה מדובר על חיבור כלי באופן מסוים, האסור מדרבנן, ואילו יתקע את אותו הכלי - יהיה חייב חטאת.

החזון איש יבאר ששלושת הרמות בהן עסקנו תקפות במקרה זה - חיבור רופף - מותר, הידוק - אסור מדרבנן, שמא יתקע, האסור מדאורייתא.

כוונת רשב"ג עדיין מתפרשת כמו שביארנו בשיעור - שאם אין איך להדק באופן שלא יהיה רופף - מותר לחבר היאך שיחפוץ, שהרי החיבור לא יוביל לתקיעה, בכל מקרה.

לפי החולקים, ת"ק אומר שאסור לחבר את מה שניתן להדק, גם באופן רפוי. לכאורה מדברי רשב"ג יש מעט ראייה לדבריהם - אילו מותר לחבר כלים שאין דרך להדקם, מדוע רשב"ג מתיר זאת ברפוי בלבד, ולא בכלי שניתן להדק? הרי לפי החזון איש, מותר לחבר באופן מהודק את מה שאין דרך לתקוע. אם כך, רשב"ג היה צריך להקל יותר, ולומר שאם אין דרכם להדק - מותר, ולא רק להתיר במקרה שדרכם לחבר ברפיון.

נעבור לברייתא הקודמת.

בברייתא הקודמת נאסר מדרבנן חיבור קנה של סיידים. אך לא נאמר שם שאם יחבר את הקנה של סיידים דרך, שאם יתקע אותו, חייב. מדוע לא? לכאורה מפני שקנה הסיידים בהכרח צריך לאפשר שימוש בו באורכים שונים. קנה סיידים שנתקע באורך מסוים יהיה הרבה פחות שימושי. אך לכאורה ממקרה זה קשה על שיטת החזון איש. החזון איש כתב שניתן להקל ולהדק את מה שלא רגילים לתקוע!

נראה שהחזון איש הבין את המקרה של קנה של סיידין באופן שונה. בקושייתנו אנו מניחים שקנה של סיידים הוא חיבור הדוק (לא רופף ולא תקוע), ועל כן אנו מקשים מדוע אסור לחבר כך אם אין דרך להדק. אך בחזון איש (אורח חיים סימן נ' אות ט), החזון איש אומר פעם אחר פעם שהיו תוקעים את הקנה של סיידים. לשיטתו מדובר על איסור דרבנן לתקוע את הקנה של סיידים. הסיבה שאיסור התקיעה מדרבנן בלבד היא מפני שמיד מפרק את הכלי. מכאן אנו למדים שלפי שיטת החזון איש, כלי שתוקעים בהגדרה באופן זמני, איסור חיבורו, אפילו בתקיעה, הוא מדרבנן בלבד.

❖ **חשיבות הגדרה זו לעניין איסור בונה בחשמל**

חזון איש אורח חיים סימן נ אות ט

בפתיחת החשמל, שמכניסים הזרם בחוטין, חשיב לעולם כתקע ... תיקון צורה להגשם ונעשה על ידי זה שימוש ודאי חשיב בונה. ואף אם השימוש הוא לשעות מיוחדות ואחר כך פוסקו, דהפסיקה הוא מכאן ולהבא, והצורה הראשונה אינה בת פירוד מן הגשם

לאדם יש ארון בבית. ארון כבד ומגושם, שבר דעת לא היה טורח להביאו אל ביתו. האדם מפעיל את המנוע הכבד שלו, בעזרת חשמל, והארון הפך בן רגע מארון מגושם לכלי שמקרר ואף מקפיא את הנמצא בו. לאדם יש שני לוחות מחוברות המורכבות ממתכות ופולסטיקים שונים ומשונים. האדם מעביר בו את הזרם החשמלי, וחומרי הגלם הללו נהפכים למחשב. נתינת ה"צורה" (כלומר – המשמעות והמטרה של החפץ) ל"גשם" (לחומרי הגלם) היא השיא של הבנייה! אין לך בניה גדולה מזו, שחומרי גלם שללא חשמל אין להם כל ערך נהפכים לחפץ שונה לחלוטין, מקבלים את "צורתם" (במובן הפילוסופי).

רבים תקפו את טענת החזון איש מכיוונים שונים. כיוון אחד שכתב הגרש"ז (במנחת שלמה חלק א' סימן ט) הוא שכלים חשמליים נועדו להדלקה וכיבוי תדירים. יש בכך שתי קושיות על החזון איש – א. למדנו שאם הבניה מוגדרת מראש כזמנית, זו איננה בניה. ב. העובדה שמדליקים ומכבים את המחשב פעמים רבות אומרת לנו שבעצם המחשב נשאר מחשב, גם כאשר החשמל אינו עובר בו. מה שהפך אותו למחשב הוא היצרן. הוא קיבל את צורתו במפעל. העברת החשמל רק מאפשרת את השימוש בו, אך איננה נותנת לו את מהותו. זה מוכח מכך שכעבור זמן מה יכבו את המחשב. וכי עתה "השמידו" את המחשב, ומחר ייצרו מחשב חדש? זה שמראש ידוע שיכבו וידליקו את המחשב מורה לנו על כך שהמחשב נשאר מחשב, גם כאשר אינו מחובר לחשמל.

החזון איש משיב על שתי הטענות –

בשיעור למדנו את תשובתו לטענה הראשונה. החזון איש מבאר שהגדרה זו שכתבנו איננה נכונה. בניית כלי זמנית היא בנייה לכל דבר ועניין. היתר הרכבת הפקק מבוססת על משהו אחר לחלוטין – על זאת שהבקבוק בהגדרה משמש בשני מצבים – הפתוח והסתום. המחשב, לעומת זאת, אינו בשימוש כלל בעת שמכבים אותו. אם המחשב יישאר דלוק לעד, זה לא ייפגע בשימוש בו. על כן אין קשר בין בניית המכשיר החשמלי (בו ניתן להפיק את הפוטנציאל הגלום בו רק בעת שהוא דולק) לבין הרכבת הפקק (שהשארית מורכב איננה מאפשרת את ניצולו כראוי).

לטענה השניה החזון איש מתייחס בציטוט לעיל. הפסקת השימוש במכשיר כעבור זמן, ומניעת הזרם החשמלי, היא דבר חדש, שלא היה בזמן השימוש. הבחירה של האנשים שכבות את המכשיר איננה מסירה את משמעות החיבור בשעת ההפעלה.